

INSTYTUT PRAWA USTROJOWEGO

Opracowanie przygotowane w ramach projektu:

OBYWATELU MASZ PRAWO!

Tytuł opracowania:

*Zakres ochrony wolności nauczania i prowadzenia badań naukowych w Konstytucji RP
(ekspertyza specjalistyczna)*

Autor opracowania:

Dr hab. Aleksandra Syryt

Strona 1 z 22

Spis treści

Abstrakt:	3
Słowa kluczowe:	3
Wprowadzenie	4
Wolność badań naukowych i prezentacji ich wyników	9
Wolność nauczania	15
Podsumowanie	18
Bibliografia.....	20

Abstrakt:

Wolność nauczania i wolność prowadzenia badań wyrażone w art. 73 Konstytucji RP należą do praw kulturalnych, choć w istocie są rozwinięciem wolności wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji. Łącznie tworzą wolność nauki. Realizacja tych wolności polega przede wszystkim na swobodzie działania jednostki. Władze publiczne mają obowiązek umożliwić prowadzenie badań. Treścią zobowiązania jest zakaz podejmowania działań, które przekreślałyby lub utrudniały swobodę prowadzenia badań naukowych czy ogłaszania ich wyników. Wolność nauki nie może być uzależniona od zatrudnienia w szkole wyższej czy instytucie badawczym. Istotą tej wolności jest informacja, która może być pozyskiwana, analizowana, przetwarzana i przekazywana innym.

Słowa kluczowe:

wolność nauki, wolność nauczania, wolność prowadzenia badań, Konstytucja, prawa człowieka

Wprowadzenie

Art. 73 Konstytucji RP¹ stanowi, że „Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury”. Zagadnienie to doczekało się już wielu opracowań². Z uwagi jednak na okoliczność, że prawo to zjawisko społeczne, które podlega różnym czynnikom, konieczna jest jego analiza i weryfikacja aktualności dotychczasowych ustaleń nauki wobec zmieniającej się rzeczywistości. Ma to duże znaczenie także przy analizowaniu wolności i praw człowieka i obywatela. Niniejsze opracowanie będzie zatem przypomnieniem dotychczasowego stanu wiedzy i badań nad wolnością nauczania i wolnością prowadzenia badań naukowych w Konstytucji RP, a także próbą oceny aktualności dotychczasowych ustaleń w przedmiotowym zakresie.

Ustrojodawca, kształtując art. 73 Konstytucji RP, połączył w nim kilka wolności należących do kwestii kulturowych, a mianowicie wolność twórczości artystycznej, wolność badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania oraz wolność korzystania z dóbr kultury. Choć są one zamieszczone w jednej jednostce redakcyjnej, dotyczą różnych wartości i powinny być

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483, ze zm.; Konstytucja RP albo Konstytucja).

² Zob. w szczególności w literaturze polskiej: A. Wasilewski, *Wolność nauki jako przedmiot regulacji prawnej*, „Studia Iuridica” XXXII/1996; M. Jabłoński, *Konstytucyjne gwarancje wolności z art. 73 Konstytucji RP*, [w:] *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, red. B. Banaszak, A. Preisner, Warszawa 2002; L. Garlicki, *Komentarz do art. 73*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 3, red. L. Garlicki, Warszawa 2003; J. Sobczak, *Wolność badań naukowych - standardy europejskie i rzeczywistość polska*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2007, nr 2/30; Ch. Starck, *Wolność badań naukowych i jej granice*, „Przegląd Sejmowy” 2007, nr 3 (tłum. P. Czarny); P. Bała, *Konstytucyjne prawo do nauki a polski system oświaty*, Warszawa 2009; J. Sobczak, *Wolność badań naukowych — złudzenia a rzeczywistość*, [w:] *Dylematy praw człowieka*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2010; B. Banaszak, *Komentarz do art. 73*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012; I. Dobosz, *Wolność nauki we współczesnej Polsce*, [w:] *Servabo legem tuam in toto corde meo: księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Józefowi Krzywdzie CM, dyrektorowi Instytutu Prawa Kanonicznego UPJPII z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. A. Zakręta, A. Sosnowski, Kraków 2013; M. Jabłoński, J. Węgrzyn, *Wolność twórczości artystycznej i naukowej oraz dostępu do dóbr kultury*, [w:] *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2014; S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, *Wolność badań naukowych i nauczania*, [w:] *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2016; M. Królikowski, K. Szczucki, *Komentarz do art. 73*, [w:] *Konstytucja RP. Komentarz do art. 1-86, t. 1*, red. L. Bosek, M. Safjan, Warszawa 2016; J. Rezmer, *Wolność badań naukowych w świetle prawa międzynarodowego*, Toruń 2016; A. Chorążewska, A. Biłgorajski, *Konstytucyjna wolność badań naukowych a ochrona pracy naukowej: studium przypadków z nauk ścisłych eksperymentalnych*, Katowice 2018; I. Mizura, K. Gienas, *Wolność twórczości artystycznej i badań naukowych oraz wolność korzystania z dóbr kultury w Internecie*, http://prawo.vagla.pl/skrytps/wolnosc_tworczeni.htm, s. 1, a także K. Gienas, *Wolność badań naukowych nad oprogramowaniem*, <http://www.networld.pl/artykuly/316425/Wolnosc.badan.naukowych.nad.oprogramowaniem.html>.

analizowane odrębnie. W przeciwnym razie łączne ich wyjaśnianie będzie stanowiło uszczerbek dla zrozumienia każdej z czterech kategorii. Jak wskazują B. Banaszak³ i M. Jabłoński⁴, z art. 73 Konstytucji wynikają możliwości podejmowania „różnorodnych procesów myślowych determinowanych działaniem wyobraźni ludzkiej” oraz „działań, które służą uzewnętrznieniu różnorodnych przeżyć psychicznych, procesów myślowych i wyobraźni człowieka”.

Wskazany przepis zamieszczono w podrozdziale Konstytucji RP dotyczących wolności ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych, które różnią się charakterem i treścią⁵. O ile można rozważać zasadność działania ustrojodawcy z punktu widzenia uwzględnienia standardów międzynarodowych i podziału katalogów praw człowieka na generacje, o tyle dane umiejscowienie ochrony wolności artystycznych i naukowych może budzić wątpliwość, zwłaszcza że ściśle wiążą się one z wolnością ekspresji, która jest prawem osobistym (art. 54 ust. 1 Konstytucji). Być może lepiej byłoby, by pochodne wolności ekspresji oraz przekazywania informacji były uregulowane obok siebie. Takie ujęcie byłoby bardziej logiczne od obecnego, w którym kolejność praw II generacji w Konstytucji jest trochę przypadkowa.

Niniejsza ekspertyza nie obejmuje wątków prawno-porównawczych i międzynarodowych. Jedynie ogólnie, dla zrozumienia treści konstytucyjnych rozwiązań, patrząc na kontekst międzynarodowy, należy wspomnieć, że choć w aktach międzynarodowych nie wyrażano wprost wolności sformułowanych w art. 73 Konstytucji. Wolności te można jednak bez większego problemu uzasadniać treściami prawa międzynarodowego⁶.

I tak w art. 27 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka wskazano, że każdy człowiek ma prawo do swobodnego uczestniczenia w życiu kulturalnym społeczeństwa, do korzystania ze sztuki, do uczestniczenia w postępie nauki i korzystania z jego dobrodziejstw. Zaznaczono, że każdy człowiek ma także prawo do ochrony moralnych i materialnych korzyści wynikających z jakiegokolwiek jego działalności naukowej, literackiej lub artystycznej. Dodatkowo art. 19 Powszechnej Deklaracji Praw

³ B. Banaszak, *Komentarz do art. 73*, s. 432.

⁴ M. Jabłoński, *Konstytucyjne gwarancje wolności ...*, s. 562.

⁵ Zob. np. J. Symonides, *Wolność akademicka jako kategoria praw człowieka. O potrzebie przyjęcia instrumentu międzynarodowego*, [w:] *Księga jubileuszowa Profesora Tadeusza Jasudowicza*, red. J. Białocerkiewicz, M. Balcerzak, A. Czeczko-Durlak, Toruń 2004, s. 416; S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, *Wolność badań naukowych...*, s. 718).

⁶ Zob. szerzej, M. Jabłoński, J. Węgrzyn, *Wolność twórczości...*, s. 693-697 i przywołana tam literatura i orzecznictwo oraz S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, *Wolność badań naukowych...*, s. 710-712.

Człowieka zagwarantował każdemu wolność opinii i jej wyrażania. Obejmuje ona swobodę posiadania niezależnej opinii, możliwość poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji i poglądów wszelkimi środkami, bez względu na granice. Choć art. 19 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka nie odnosi się wprost do wolności gwarantowanych w art. 73 Konstytucji RP, niemniej wskazuje na te przestrzenie, których wyłączenie uniemożliwia realizację jakiegokolwiek wolności spośród tutaj omawianych. Jest on inspiracją do rozwijania wolności opartej na wyrażaniu myśli oraz pozyskiwaniu i przekazywaniu informacji.

Powyższe znalazło potwierdzenie w Międzynarodowych Paktach Praw Człowieka z 1966 r. Zgodnie z art. 19 ust. 2 Międzynarodowego Paktu Praw Osobistych i Politycznych⁷, każdy człowiek ma prawo do swobodnego wyrażania opinii. Obejmuje ono swobodę poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania wszelkich informacji i poglądów, bez względu na granice państwowe, ustnie, pismem lub drukiem, w postaci dzieła sztuki lub w jakikolwiek inny sposób według własnego wyboru. Przepis ten jest związany z wolnością twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, a także z wolnością nauczania. Dodatkowo warto wskazać, że w art. 7 zdanie 2 Międzynarodowego Paktu Praw Osobistych i Politycznych wprowadzono zakaz prowadzenia badań naukowych bez zgody uczestniczącej w nich osoby.

Do wartości z art. 73 Konstytucji RP nawiązuje też art. 15 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych⁸. W przepisie tym wskazano, że każdy ma prawo do: 1) udziału w życiu kulturalnym; 2) korzystania z osiągnięć postępu naukowego i jego zastosowań; 3) korzystania z ochrony interesów moralnych i materialnych, wynikających z wszelkiej twórczości naukowej, literackiej lub artystycznej, której jest autorem. Pakt nałożył na państwa obowiązek stosowania środków niezbędnych do ochrony, rozwoju i upowszechniania nauki i kultury oraz poszanowania swobody koniecznej do prowadzenia badań naukowych i działalności twórczej.

Należy podkreślić, że treść art. 73 Konstytucji RP dość wyraźnie nawiązuje do standardów wyrażonych w wyżej wskazanych Paktach.

⁷ Międzynarodowy Pakt Praw Osobistych [błędnie oznaczony w polskim tłumaczeniu jako „obywatelskich”] i Politycznych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

⁸ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

Pewnej inspiracji do sformułowania wolności z art. 73 Konstytucji RP można poszukiwać także w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁹. Choć nie zadeklarowano w niej bezpośrednio wolności odnoszących się do tych z art. 73 Konstytucji RP, to można tam znaleźć przepisy wyrażające wolności obejmujące wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury. W szczególności istotnym punktem odniesienia jest art. 10 EKPCz, zgodnie z którym każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii¹⁰. Prawo to zawiera w sobie wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwa.

Z przepisu dotyczącego wolności ekspresji zawartego w art. 10 EKPC można zdekodować normę gwarantującą wolność twórczości artystycznej, wolność ogłaszania wyników badań naukowych oraz wolność nauczania. Wskazana regulacja wyraża bowiem nie tylko wolność przekazywania informacji, ale także odnosi się do idei.

Treści objęte zakresem normowania art. 73 Konstytucji RP są także przedmiotem regulacji w Karcie Praw Podstawowych, której art. 13 stanowi, że „sztuki i badania naukowe są wolne od ograniczeń. Wolność akademicka jest szanowana”. Norma rekonstruowana w oparciu o art. 13 Karty jest implikacją wolności myśli i wypowiedzi¹¹.

Wobec powyższych ustaleń, przedmiotem przedkładanej ekspertyzy są wolność nauczania oraz wolność prowadzenia badań naukowych, gwarantowana w art. 73 Konstytucji RP. Są one sformułowane jako prawa podmiotowe. W doktrynie wolności te zalicza się do wspólnej kategorii, jaką jest wolność nauki¹². Przegląd dotychczasowego stanu badań będzie oparciu na odniesieniu do

⁹ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmienionej następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełnionej Protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284; EKPCz).

¹⁰ M. Jabłoński, J. Węgrzyn, *Wolność twórczości...*, s. 696.

¹¹ Ibidem, s. 697.

¹² Zob. L. Garlicki, *Komentarz do art. 73*, s. 5; S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, *Wolność badań naukowych i nauczania*, s. 715. Nie można tej kategorii utożsamiać z wolnościami akademickimi, przysługującymi członkom wspólnoty akademickiej. Wolność nauki jest bowiem kategorią szerszą (inaczej np. J. Symonides, *Wolność akademicka...*, s. 416). Zatem w doktrynie występują pojęcia „wolność badań naukowych”, „wolność nauczania”, „wolność nauki”, „wolność akademicka”. Zagadnienia te są ze sobą związane, ale nie są tożsame. Niekiedy uznaje się, że elementami „wolności akademickiej” mogą być wolność badań naukowych i nauczania, ale to nie wyczerpuje treści tej kategorii. Pełnię znaczenia wolność akademicka uzyskuje, gdy analizuje się ją w kontekście autonomii szkół wyższych (zob. szerzej A. Wasilewski, *Wolność nauki...*, s. 259; J. Symonides, *Wolność akademicka...*, s. 416; P. Bała, *Konstytucyjne prawo do nauki...*, s. 346). Z tego względu wolności akademickiej nie powinno się analizować w kontekście praw człowieka w ujęciu klasycznym, ale jako zespół „praw i wolności przysługujących członkom społeczności akademickiej (obejmującej szerszy krąg osób niż

aktów o randze konstytucji, orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego oraz literatury przedmiotu.

tylko pracownicy naukowo-dydaktyczni), a wynikających ze szczególnej funkcji szkół wyższych, niż o wolności akademickiej jako prawie człowieka” (zob. P. Bała, *Konstytucyjne prawo do nauki...*, s. 347; M. Jabłoński, J. Węgrzyn, *Wolność twórczości...*, s. 717).

Wolność badań naukowych i prezentacji ich wyników

Zagadnienie wolności badań naukowych i ich ogłaszania nie jest nowe w polskiej praktyce konstytucyjnej. Konstytucja marcowa¹³ z 1921 r. w art. 104 stwierdzała, że „każdy obywatel ma prawo swobodnego wyrażania swoich myśli i przekonań, o ile przez to nie narusza przepisów prawa”. W art. 117 tego aktu zagwarantowano wolność badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników. Obywatelom przyznano prawo do nauczania oraz prawo zakładania szkół, jeśli spełnią wymagania przewidziane prawem. Warunki realizacji wspomnianych praw mogły dotyczyć np. kwalifikacji nauczycieli, bezpieczeństwa dzieci i lojalnego stosunku do państwa. Art. 117 konstytucji marcowej z 1921 r. został utrzymany w mocy przez art. 81 ust. 2 konstytucji kwietniowej z 1935 r.¹⁴

W art. 5 ust. 1 konstytucji kwietniowej wskazano, że twórczość jednostki jest dźwignią życia zbiorowego. Wywodzą z tego obowiązek państwa do zapewniania obywatelom możliwości „rozwoju ich wartości osobistych oraz wolność sumienia, słowa i zrzeczeń¹⁵. Granicę tych wolności miało wyznaczać dobro powszechne (art. 5 ust. 3). Wiele praw i wolności mieszczących się w zakresie obecnie obowiązującego art. 73 Konstytucji RP przewidziano w konstytucji PRL¹⁶. Wśród nich były prawo do korzystania ze zdobyczy kultury i do twórczego udziału w rozwoju kultury narodowej (art. 62), dbałość o wszechstronny rozwój nauki, przy czym miała to być nauka w służbie narodu (art. 63), rozwój literatury i sztuki, ale tej, która odpowiadała „postępowym tradycjom twórczości polskiej” (art. 64), opiekę nad inteligencją twórczą (art. 65), a również deklarowano wolność słowa, druku, zgromadzeń i wieców, pochodów i manifestacji (art. 71)¹⁷.

W pracach nad Konstytucją z 1997 r. nie było wątpliwości co do zasadności uregulowania danego zagadnienia. Zatem – mimo sporów o redakcję i miejsce w katalogu wolności i praw konstytucyjnych, wolność prowadzenia badań naukowych i prezentacji ich wyników została

¹³ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 44, poz. 267, ze zm.; konstytucja marcowa z 1921 r.).

¹⁴ Ustawa Konstytucyjna z 23 kwietnia 1935 r. (Dz. U. Nr 30, poz. 227; konstytucja kwietniowa z 1935 r.).

¹⁵ Zob. art. 5 ust. 2 konstytucji kwietniowej z 1935 r.

¹⁶ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz. U. z 1952 r. Nr 22, poz. 232: tekst pierwotny) oraz (Dz. U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36: tekst zrewidowany ze zmianą numeracji przepisów; konstytucja PRL).

¹⁷ M. Królikowski, K. Szczucki, *Komentarz do art. 73, [w:] Konstytucja RP. Komentarz do art. 1-86, t. 1*, red. L. Bosek, M. Safjan, Warszawa 2016, Nb 5.

zagwarantowana w ustawie zasadniczej.

Rozpoznanie znaczenia danej wolności należy rozpocząć od wskazania, że wolność badań naukowych należy do katalogu tzw. praw obronnych, skutecznych jedynie w płaszczyźnie wertykalnej¹⁸. Z wolnością badań związany jest zakaz poddania eksperymentom naukowym, w tym medycznym bez dobrowolnej zgody zainteresowanego (art. 39 Konstytucji RP).

Konstytucja RP nie definiuje pojęcia „badania naukowe”. Wobec tego warto sięgnąć w tym względzie do powszechnie przyjętych definicji i wskazać, że przez badania naukowe można rozumieć proces rozpoczynający się od ustalenia problemu badawczego, a następnie polegający na analizie dostępnej literatury przedmiotu, obserwacji praktyki, wyborze metod i technik badawczych przeprowadzeniu procesu badawczego w sensie ścisłym składającego się w szczególności ze zbierania i analizy danych oraz tworzenia uogólnień. Wskazane działania mają na celu powstanie teorii¹⁹. Szczegółowe elementy procesu badawczego i jego narzędzia zależą od dziedziny i dyscypliny naukowej.

Poszukując znaczenia wyrażenia „badania naukowe”, można odwołać się do ustaleń doktrynalnych, z których wynika, że głównymi cechami badań naukowych są: 1) ściśle określony obszar badawczy oraz sprecyzowany temat badań, ich cele, a także hipoteza badawcza; 2) ściśle zdefiniowane pojęcia stosowane w badaniach; 3) wykorzystanie aktualnego stanu wiedzy w badaniach, w tym uwzględnienie dorobku nie tylko krajowego, ale także zagranicznego; 4) precyzyjne zdefiniowane przedstawionych stwierdzeń, a także dowodów oraz końcowych opinii i wniosków; 5) wykorzystanie w badaniach nowoczesnych metod i modeli przydatnych w rozwiązywaniu problemów; 6) prezentowanie oryginalnego rozwiązania problemu naukowego. Treści wynikające z procesu badawczego powinny być przedstawiane w sposób poprawny językowo, jasny przejrzysty, zwięzły²⁰. Cechą badań naukowych i ich wyników naukowych jest kreatywność (twórczość), oryginalność i samodzielność²¹.

Ochroną konstytucyjną objęte są badania naukowe niezależnie od tego, czy służą uprawianiu tzw. czystej nauki, czy też są skierowane na realizację określonego celu, w tym wdrożenie w praktyce.

¹⁸ M. Jabłoński, J. Węgrzyn, *Wolność twórczości...*, s. 722.

¹⁹ J. Apanowicz, *Metodologiczne elementy procesu poznania naukowego w teorii organizacji i zarządzania*, Gdynia 2000.

²⁰ B. Klepacki, *Wybrane zagadnienia związane z metodologią badań naukowych*, „Roczniki Nauk Rolniczych” Seria G, 2009, vol. 96, nr 2, s. 39-41.

²¹ A. Szewc, *Dziela naukowe i ich status w prawie autorskim*, „Państwo i Prawo” 1997, z. 10, s. 25.

W ustawodawstwie pod pojęciem badań naukowych rozumie się jednakowo badania podstawowe, badania stosowane oraz badania przemysłowe. Wspólną ich cechą jest cel w postaci zdobycia nowej wiedzy²². Wykorzystanie wyników badań jest pochodną działalności naukowej i jest związana z rozwojem.

Ustrojodawca nie określił zakresu przedmiotowego wolności badań naukowych. Wykładnia językowa prowadzi do wniosku, że chodzi o weryfikację sądów i przypuszczeń dokonaną w odniesieniu do pewnej dziedziny rzeczywistości²³.

Wolność badań naukowych należy traktować jak inne wolności konstytucyjne. Zatem wypada uznać, że prawa wolnościowe zagwarantowane w art. 73 Konstytucji RP chronią jednostkę i inne podmioty prawa przed nieuzasadnioną ingerencją ze strony państwa w przedmiot i metody badań naukowych oraz w treść i metody nauczania²⁴.

Z tego wynika, że wolność badań naukowych powinna być rozumiana jako swoboda wyboru przedmiotu badań, metody badawczej oraz sposobu prezentacji dokonanych ustaleń²⁵. Wolność oznacza też możliwość odstąpienia od przedstawienia wyników badań²⁶.

Wbrew temu, co czasem podnosi się w literaturze²⁷, nie możemy utożsamiać tej wolności z możliwością zatrudnienia na etatach badawczych czy badawczo-dydaktycznych u różnych pracodawców. Oczywiście praca w instytucie badawczym lub w szkole wyższej może ułatwić prowadzenie badań, ale nie jest to warunek konieczny dla realizacji danej wolności.

Urzeczywistnienie wolności badań następuje bowiem przez proces badawczy, w którym podstawową rolę odgrywa informacja oraz dostęp do informacji²⁸. Nie jest warunkiem koniecznym prowadzenie badań w formie zinstytucjonalizowanej.

Podmiotem wolności jest osoba fizyczna, niezależnie od jej statusu. To znaczy, że realizacja

²² S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, *Wolność badań naukowych...*, s. 725.

²³ Por. M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa 1988, s. 300.

²⁴ Zob. podobnie w wyroku TK z 7 lutego 2006 r., sygn. SK 45/04, OTK ZU nr 2/A/2006, poz. 15.

²⁵ L. Garlicki, *Komentarz do art. 73...*, s. 5. M. Jabłoński, J. Węgrzyn, *Wolność twórczości...*, s. 700; J. Sobczak, *Wolność badań naukowych – złudzenia a rzeczywistość...*, s. 110.

²⁶ J. Sobczak, *Wolność badań naukowych — złudzenia a rzeczywistość...*, s. 110; M. Jabłoński, *Konstytucyjne gwarancje wolności...*, s. 562; M. Jabłoński, J. Węgrzyn, *Wolność twórczości...*, s. 701; S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, *Wolność badań naukowych...*, 723.

²⁷ B. Banaszak, *Komentarz do art. 73*, s. 434.

²⁸ M. Jabłoński, J. Węgrzyn, *Wolność twórczości...*, s. 700.

danej wolności nie jest uzależniona od pracy w instytucji naukowej czy szkole wyższej²⁹. Nie jest to równoznaczne z tym, że sytuacja pracownika badawczego i innych osób prowadzących badania musi być taka sama (równa) w zakresie dostępu do instrumentów ułatwiających prowadzenie badań (zwłaszcza dostępu do aparatury i finansowania). Państwo nie może zabronić człowiekowi prowadzenia badań naukowych, powołując się na jej status inny niż pracownika badawczego. Nie ma jednak obowiązku zagwarantowania jej wsparcia finansowego lub instytucjonalnego³⁰.

Jak wyjaśnił Trybunał Konstytucyjny „Prawa wolnościowe zagwarantowane w art. 73 chronią jednostkę i inne podmioty prawa przed nieuzasadnioną ingerencją ze strony państwa w przedmiot i metody badań naukowych oraz w treść i metody nauczania, nie mogą natomiast stanowić podstawy do wyprowadzenia przez pracowników uczelni i instytucji naukowych żadnych roszczeń dotyczących ich statusu materialnego. Dotyczy to w szczególności roszczeń o zagwarantowanie stabilności zatrudnienia w szkołach wyższych oraz – tym bardziej – roszczeń z zakresu zabezpieczenia społecznego”³¹.

Okoliczność, że wolność prowadzenia badań przysługuje jednostce (osobie fizycznej), nie oznacza, że badania nie mogą być prowadzone przez inne podmioty niż osoby fizyczne. W tym drugim wypadku instytucjonalnie (formalnie) badania są prowadzone przez dany podmiot, ale faktycznie są realizowane przez osoby fizyczne pracujące na rzecz danego podmiotu³².

Z wolności badań naukowych wynika nakaz skierowany do władz publicznych, wstrzymywania się od wszelkiej, pozbawionej wyraźnej podstawy prawnej, ingerencji w dziedzinę badań naukowych zarówno przed ich rozpoczęciem, w ich trakcie, jak i po ich zakończeniu, ingerencji w zakresie rozpowszechniania ich rezultatów oraz zobligowanie ich do ochrony przed taką ingerencją ze strony innych podmiotów. Podmiotem zobowiązanym z tytułu wolności badań naukowych są zatem władze publiczne, zaś treścią tych obowiązków jest „zakaz podejmowania działań, które przekreślałyby lub utrudniały swobodę prowadzenia badań naukowych czy ogłaszania ich

²⁹ M. Królikowski, K. Szczucki, *Komentarz do art. 73*, Nb 33; L. Garlicki, *Komentarz do art. 73*, s. 6.

³⁰ Zob. wyrok TK z 28 kwietnia 2009 r., sygn. K 27/07, OTK ZU nr 4/A 2009, poz. 54.

³¹ Zob. wyrok TK z 7 lutego 2006 r., sygn. SK 45/04, OTK ZU nr 2/A/2006, poz. 15.

³² M. Królikowski, K. Szczucki, *Komentarz do art. 73*, Nb 31; J. Sobczak, *Wolność badań naukowych – złudzenia a rzeczywistość...*, s. 113.

wyników”³³.

Ewentualnym obowiązkiem pozytywnym władz publicznych może być stymulowanie badań w niektórych dziedzinach, zwłaszcza gdy odpowiada to aksjologii Konstytucji lub realizacji jej zasad. Z zasady wolności badań naukowych nie można wyprowadzić roszczenia badacza do wsparcia jego indywidualnych projektów przez władze publiczne. Wolność badań naukowych obejmuje również prawo do błędów i fałszywość teorii naukowej^{34 35 36}.

Wolność ogłaszania wyników badań naukowych obejmuje każdą formę ich publikacji zarówno ustną, jak i pisemną³⁷. Wynika z tego zakaz stosowania cenzury prewencyjnej w jakiegokolwiek postaci.

Wolność prowadzenia badań nie ma charakteru absolutnego. Ustrojodawca wprost ogranicza przestrzeń badawczą w przypadku eksperymentu (art. 39 Konstytucji RP). To nie znaczy, że jest to jedyna możliwość ograniczenia danej wolności. Znajduje tu zastosowanie na zasadach ogólnych art. 31 ust. 3 Konstytucji, stanowiącego o dopuszczalnych ramach ingerencji w korzystanie z konstytucyjnych wolności i praw (zasada proporcjonalności)³⁸.

B. Banaszak wskazał, że „Wolność badań naukowych podlega ograniczeniom przewidzianym przez prawo (art. 31 ust. 3 Konstytucji). Ze względu na szybki rozwój cywilizacyjny prawo pozytywne może nieraz nie nadążać z wypełnianiem funkcji regulacyjnej. Wówczas normy etyczne opracowane w środowiskach naukowych nabierają szczególnego znaczenia i mogą być uznane za prawo zwyczajowe”³⁹.

Z wolności nauki nie wynika prawo do otrzymania stopnia albo tytułu naukowego. Trybunał Konstytucyjny wyjaśnił, że wolność prowadzenia badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników należy odróżnić od dokonywanej przez państwo oceny wyników tych badań, która ma stanowić podstawę nadawania stopni i tytułów naukowych. Prawo do uzyskania stopnia naukowego lub tytułu

³³ Por. J. Sobczak, *Wolność ekspresji artystycznej. Standardy europejskie i rzeczywistość polska*, [w:] *Rada Europy a przemiany demokratyczne państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989–2009*, red. J. Jaskiernia, Toruń 2010, s. 621; L. Garlicki, *Komentarz do art. 73*, s. 6.

³⁴ Por. L. Garlicki, *Komentarz do art. 73*, s. 6–7; B. Banaszak, *Komentarz do art. 73*, s. 434.

³⁵ L. Garlicki, *Komentarz do art. 73*, s. 6–7.

³⁶ M. Jabłoński, J. Węgrzyn, *Wolność twórczości...*, s. 701.

³⁷ B. Banaszak, *Komentarz do art. 73*, s. 435; M. Królikowski, K. Szczucki, *Komentarz do art. 73*, Nb 41.

³⁸ M. Jabłoński, J. Węgrzyn, *Wolność twórczości...*, s. 704; S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, *Wolność badań naukowych*, s. 726–736 i przywołane tam przykłady.

³⁹ B. Banaszak, *Komentarz do art. 73*, s. 433.

naukowego wyniku z ustawy. Nadanie albo odmowa nadania stopnia nie może być uznana za naruszenie wolności nauki⁴⁰.

⁴⁰ Zob. postanowienie TK z 16 stycznia 2002 r., sygn. Ts 138/01, OTK ZU nr2/A/2002, poz. 148; zob. S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, *Wolność badań naukowych...*, s. 716; M. Królikowski, K. Szczucki, *Komentarz do art. 73*, Nb 39.

Wolność nauczania

Wolność nauczania jest jedną z wartości chronionych w art. 73 Konstytucji RP. Również we wcześniejszych aktach konstytucyjnych wolność ta była objęta ochroną ustrojodawcy. W szczególności należy tu zwrócić uwagę na art. 117 zdanie drugie konstytucji marcowej z 1921 r., który przyznawał obywatelom prawo do nauczania oraz prawo zakładania szkół, jeśli spełnią wymagania przewidziane prawem. Warunki realizacji wspomnianych praw mogły dotyczyć np. kwalifikacji nauczycieli, bezpieczeństwa dzieci i lojalnego stosunku do państwa.

Ustrojodawca podczas prac przygotowawczych nad Konstytucją z 1997 r. nie miał większych wątpliwości co do konieczności objęcia wskazanej wyżej wolności prawną ochroną. CO więcej, wolność tę połączył w jednym przepisie z wolnością prowadzenia badań naukowych i prezentacji ich wyników. W ten sposób ściśle związał te dwie wolności. Podobnie jak wolność badań naukowych, wolność nauczania ma wyłącznie wymiar wertykalny.

Pojęcie „nauczanie” nie ma jednej definicji. Jest ono często łączone z kształceniem, choć nie są to synonimy. Jak podaje Słownik Języka Polskiego, nauczanie to „planowa praca nauczyciela z uczniami”, a kształcenie to „przekazywanie komuś wiedzy, umiejętności”.

Wydaje się zatem, że wykładnia językowa oparta na znaczeniu słownikowym w wypadku art. 73 Konstytucji RP nie będzie właściwa. Konstytucyjnemu pojęciu „nauczanie” bardziej bowiem odpowiadałoby słownikowe pojęcie „kształcenie”, choć i to nie jest wystarczające wyjaśnienie. Ustrojodawca bowiem użył pojęcia „nauczanie” w szerszym znaczeniu i należy do niego podejść systemowo oraz funkcjonalnie, zwłaszcza w kontekście realizacji wolności przekazywania informacji (art. 54 ust. 1 Konstytucji RP), a także jako pewna odpowiedź na prawo do nauki (art. 70 ust. 1 Konstytucji RP).

Wobec tego należy stwierdzić, że do zakresu konstytucyjnej wolności nauczania należy w szczególności swoboda określania przedmiotu nauczania; kształtowania metod, form i treści nauczania, poszukiwania oraz nawiązywania współpracy z partnerami w procesie nauczania, oraz wyboru pomocy naukowych⁴¹. Nauczanie jest procesem systematycznym i z reguły prowadzonym

⁴¹ S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, *Wolność badań naukowych...*, s. 736–737; L. Garlicki, *Komentarz do art. 73...*, s. 7.

w ramach określonych instytucji, ale nie jest to warunek konieczny⁴². W celu objęcia procesu nauczania wolnością z art. 73 Konstytucji wiedza musi mieć charakter naukowy.

Wolność nauczania obejmuje zatem przekazywanie wiedzy osobom zainteresowanym⁴³. Również w przypadku tej wolności, podobnie jak przy wolności badań istotną kategorią jest informacja. W przypadku wolności nauczania dochodzi bowiem do rozpowszechniania informacji, co ma związek z bardziej ogólną wolnością wyrażania poglądów oraz prawem do pozyskiwania i rozpowszechniania informacji (art. 54 ust. 1 Konstytucji RP).

Ujęcie to znajduje potwierdzenie w literaturze. Jak podkreślają S. Jarosz-Żukowska i Ł. Żukowski „Zakres wolności nauczania obejmuje: swobodę określania przedmiotu nauczania, swobodę określenia formy, treści i metod nauczania (uwzględniając kompetencje właściwych organów), czasu, a niekiedy miejsca nauczania, jak również swobodę poszukiwania, otrzymywania, pozyskiwania i rozpowszechniania informacji i idei wszelkiego rodzaju oraz we wszelkiej formie, oraz swobodę współpracy z partnerami. Wolność nauczania obejmuje również swoim zakresem wybór pomocy naukowych, podręczników, a także metodologii prowadzonych zajęć. Oznacza ona swobodę przekazywania nie tylko wiedzy mającej źródło w prowadzonych przez nauczającego badaniach, ale także przekazywanie określonego zasobu wiedzy, pochodzącego z innych źródeł, niezależnych od nauczającego. W przypadku, gdy przekaz wiedzy bazuje na cudzych wynikach badań, wymaga się jednak własnego, systematycznego wkładu z punktu widzenia sposobu ich przekazu”⁴⁴.

Osoba nauczająca w procesie kształcenia może oprzeć się na własnych badaniach. Może też przekazywać zasób wiedzy w oparciu o informacje utrwalone w nauce. W tym drugim wypadku wolność nauczania będzie polegać na swobodzie doboru treści nauczania. Państwo w tym zakresie, w którym sprawuje nadzór nad nauczaniem, może uznać, że pewne zasady i wartości powinny być respektowane w trakcie nauczania⁴⁵. Jednakże wolność nauczania ma charakter odrębny w stosunku do wolności badań naukowych, jak i od wolności zakładania szkół oraz obowiązku szkolnego

⁴² L. Garlicki, *Komentarz do art. 73...*, s. 5.

⁴³ Wyrok TK z 12 kwietnia 2012 r., SK 30/10, OTK ZU nr 4/A/2012, poz. 39. Trybunał Konstytucyjny podkreślał też, że „wolność nauczania [...] może być realizowana również poza środowiskiem akademickim, bez pozostawania w stosunku pracy z jakkolwiek uczelnią” (zob. wyrok TK z 28 kwietnia 2009 r., K 27/07, OTK ZU nr 4/A 2009, poz. 54).

⁴⁴ S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, *Wolność badań naukowych...*, s. 736-737.

⁴⁵ Zob. orzeczenie TK z 7 czerwca 1994 r., sygn. K 17/93, OTK nr 1/1994, poz. 11; M. Królikowski, K. Szczucki, *Komentarz do art. 73...*, Nb 42.

i realizowanego w jego ramach programu nauczania⁴⁶.

Z wolnością nauczania wiąże się prawo rodziców wyboru dla swoich dzieci szkół innych niż publiczne. Obywatele i instytucje mają prawo zakładania szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych oraz zakładów wychowawczych (art. 70 ust. 3 Konstytucji RP) oraz autonomia szkół wyższych (art. 70 ust. 5 Konstytucji RP)⁴⁷.

Wolność nauczania obejmuje nie tylko zakres informacji ujętych w podstawach programowych obowiązujących w szkolnictwie formalnym, ale jest całokształtem procesów przekazywania wiedzy i doświadczenia. Wolnością z art. 73 Konstytucji RP objęte są te procesy nauczania, których treść ma charakter naukowy⁴⁸.

Wskazana wolność nie ma charakteru absolutnego. Zatem na warunkach wynikających z zasady proporcjonalności i poszanowania wartości i zasad konstytucyjnych, można ingerować w wolność nauczania. Ograniczenia wolności nauczania, tak jak w przypadku wolności badań naukowych, muszą być zgodne z wymogami wynikającymi z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, niemniej wolność nauczania może doznawać dalej idących ograniczeń w przypadku, gdy proces nauczania dotyczy osób objętych obowiązkiem szkolnym (art. 70 ust. 1 zdanie 2 i 3 Konstytucji RP)⁴⁹.

Państwo może wprowadzać regulacje dotyczące kwalifikacji osób nauczających, a także wpływać na kształt programów nauczania, zwłaszcza jest w tym zakresie działa w ramach swoich uprawnień związanych zapewnieniem prawa do nauki⁵⁰. Wpływ państwa na nauczanie nie może jednak wykluczać możliwości przedstawiania własnych poglądów przez nauczającego. Za szeroko zakreśloną wolnością nauczania przemawia powiązanie art. 73 z art. 54 ust. 1 Konstytucji RP⁵¹.

⁴⁶ M. Jabłoński, *Konstytucyjne gwarancje wolności...*, s. 558; S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, *Wolność badań naukowych...*, s. 736.

⁴⁷ O autonomii szkół wyższych zob. szerzej A. Syryt, *Kilka uwag o autonomii szkół wyższych - perspektywa konstytucyjna*, [w:] *Państwo Konstytucja Prawo Księga pamiątkowa poświęcona Sędziemu Trybunału Konstytucyjnego Profesorowi Henrykowi Ciochowi*, Warszawa 2018, s. 425-442..

⁴⁸ M. Królikowski, K. Szczucki, *Komentarz do art. 73...*, Nb 42.

⁴⁹ ⁴⁹ S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, *Wolność badań naukowych...*, s. 738.

⁵⁰ L. Garlicki, *Komentarz do art. 73...* s. 8.

⁵¹ J. Sobczak, *Wolność korzystania z dóbr kultury – standardy europejskie i konstytucyjna rzeczywistość polska*, [w:] *Prawna ochrona dóbr kultury*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2009, s. 13.

Podsumowanie

Wolność nauki obejmująca wolność nauczania i wolność prowadzenia badań naukowych jest chroniona konstytucyjnie, co wprost wynika z art. 73 Konstytucji RP. Wskazana regulacja nie jest jedyną, która umożliwia realizację danej wolności. Należy się bowiem zgodzić z tymi przedstawicielami doktryny prawnej, którzy uznają wolność nauki za pochodną wolności myśli oraz pozyskiwania i przekazywania informacji. Takie podejście powoduje, że jednostka ma szerszą swobodę działania, a obowiązki państwa są przede wszystkim negatywne i zakładają zakaz ingerencji w wolność.

Wolność prowadzenia badań i ich upowszechniania obejmuje:

- 1) swobodę przystąpienia do procesu badawczego, niezależnie od tego, że ma on charakter zinstytucjonalizowany i sformalizowany, czy też nie;
- 2) swobodę jego prowadzenia, w tym swobodę doboru metod badawczych, sposobu pozyskiwania informacji i ich wykorzystania;
- 3) swobodę prezentacji wyników badań.

Wolność nauczania polega na:

- 1) swobodzie określania przedmiotu nauczania (przekazywana informacja);
- 2) swobodzie kształtowania metod, form i treści nauczania (sposób przekazywania wiedzy, informacji);
- 3) wolności poszukiwania oraz nawiązywania współpracy z partnerami w procesie nauczania;
- 4) swobodzie wyboru pomocy naukowych.

W każdym z wskazanych komponentów wolności nauki tj. wolności badań i wolności nauczania kategorią podstawową jest informacja. Może ona być pozyskiwana, analizowana, przetwarzana i przekazywana innym, na zasadach, o których mowa w art. 54 ust. 1 Konstytucji.

Skoro jednak wolność nauki jest uznawana za prawo człowieka, mające swe źródło w godności, to należy pamiętać, że owa wolność nie jest absolutna, a korzystanie z niej musi uwzględniać wartości oraz zasady konstytucyjne.

Z tego względu na władzach publicznych spoczywa obowiązek takiego ukształtowania sfery

realizacji wolności nauki, która będzie szanować te kategorie, które wynikają z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP.

Bibliografia

Źródła prawa

Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 44, poz. 267, ze zm.).

Ustawa Konstytucyjna z 23 kwietnia 1935 r. (Dz. U. Nr 30, poz. 227).

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz. U. z 1952 r. Nr 22, poz. 232: tekst pierwotny) oraz (Dz. U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36: tekst zrewidowany ze zmianą numeracji przepisów; konstytucja PRL).

Międzynarodowy Pakt Praw Osobistych [błędnie oznaczony w polskim tłumaczeniu jako „obywatelskich”] i Politycznych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmienionej następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełnionej Protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284; EKPCz).

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483, ze zm.).

Orzecznictwo

Orzeczenie TK z 7 czerwca 1994 r., sygn. K 17/93, OTK nr 1/1994, poz. 11

Postanowienie TK z 16 stycznia 2002 r., sygn. Ts 138/01, OTK ZU nr 2/A/2002, poz. 148.

Wyrok TK z 7 lutego 2006 r., sygn. SK 45/04, OTK ZU nr 2/A/2006, poz. 15.

Wyrok TK z 28 kwietnia 2009 r., sygn. K 27/07, OTK ZU nr 4/A 2009, poz. 54.

Wyrok TK z 12 kwietnia 2012 r., SK 30/10, OTK ZU nr 4/A/2012, poz. 39.

Literatura

Apanowicz J., *Metodologiczne elementy procesu poznania naukowego w teorii organizacji i zarządzania*, Gdynia 2000.

- Bała P., *Konstytucyjne prawo do nauki a polski system oświaty*, Warszawa 2009.
- Banaszak B., *Komentarz do art. 73*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Chorażewska A., Biłgorajski A., *Konstytucyjna wolność badań naukowych a ochrona pracy naukowej: studium przypadków z nauk ścisłych eksperymentalnych*, Katowice 2018.
- Dobosz I., *Wolność nauki we współczesnej Polsce*, [w:] *Servabo legem tuam in toto corde meo: księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Józefowi Krzywdzie CM, dyrektorowi Instytutu Prawa Kanonicznego UPJPII z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. A. Zakręta, A. Sosnowski, Kraków 2013.
- Garlicki L., *Komentarz do art. 73*, [w] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 3, red. L. Garlicki, Warszawa 2003.
- Gienas K., *Wolność badań naukowych nad oprogramowaniem*, <http://www.networld.pl/artykuly/316425/Wolnosc.badan.naukowych.nad.oprogramowaniem.html>.
- Jabłoński M., *Konstytucyjne gwarancje wolności z art. 73 Konstytucji RP*, [w:] *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, red. B. Banaszak, A. Preisner, Warszawa 2002.
- Jabłoński M., Węgrzyn J., *Wolność twórczości artystycznej i naukowej oraz dostępu do dóbr kultury*, [w:] *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2014.
- Jarosz-Żukowska S., Żukowski Ł., *Wolność badań naukowych i nauczania*, [w:] *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2016.
- Klepacki B., *Wybrane zagadnienia związane z metodologią badań naukowych*, „Roczniki Nauk Rolniczych” Seria G, 2009, vol. 96, nr 2.
- Królikowski M., Szczucki K., *Komentarz do art. 73*, [w:] *Konstytucja RP. Komentarz do art. 1-86*, t. 1, red. L. Bosek, M. Safjan, Warszawa 2016.
- Królikowski M., Szczucki K., *Komentarz do art. 73*, [w:] *Konstytucja RP. Komentarz do art. 1-86*, t. 1, red. L. Bosek, M. Safjan, Warszawa 2016.
- Mizura I., Gienas K., *Wolność twórczości artystycznej i badań naukowych oraz wolność korzystania z dóbr kultury w Internecie*, http://prawo.vagla.pl/skrytps/wolnosc_tworcisci.htm.
- Rezmer J., *Wolność badań naukowych w świetle prawa międzynarodowego*, Toruń 2016.

- Sobczak J., *Wolność badań naukowych - standardy europejskie i rzeczywistość polska*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2007, nr 2/30.
- Sobczak J., *Wolność badań naukowych — złudzenia a rzeczywistość*, [w:] *Dylematy praw człowieka*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2010.
- Sobczak J., *Wolność ekspresji artystycznej. Standardy europejskie i rzeczywistość polska*, [w:] *Rada Europy a przemiany demokratyczne państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989–2009*, red. J. Jaskiernia, Toruń 2010.
- Sobczak J., *Wolność korzystania z dóbr kultury – standardy europejskie i konstytucyjna rzeczywistość polska*, [w:] *Prawna ochrona dóbr kultury*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2009.
- Starck Ch., *Wolność badań naukowych i jej granice*, „Przegląd Sejmowy” 2007, nr 3 (tłum. P. Czarny).
- Symonides J., *Wolność akademicka jako kategoria praw człowieka. O potrzebie przyjęcia instrumentu międzynarodowego*, [w:] *Księga jubileuszowa Profesora Tadeusza Jasudowicza*, red. J. Białocerkiewicz, M. Balcerzak, A. Czeżko-Durlak, Toruń 2004.
- Syryt A., *Kilka uwag o autonomii szkół wyższych - perspektywa konstytucyjna*, [w:] *Państwo Konstytucja Prawo Księga pamiątkowa poświęcona Sędziemu Trybunału Konstytucyjnego Profesorowi Henrykowi Ciochowi*, Warszawa 2018.
- Szewc A., *Dzieła naukowe i ich status w prawie autorskim*, „Państwo i Prawo” 1997, z. 10.
- Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa 1988.
- Wasilewski A., *Wolność nauki jako przedmiot regulacji prawnej*, „Studia Iuridica” XXXII/1996.